

jezika, torej tistega, ki se je bil uveljavil skozi zgodovinsko »kratko« obdobje karadjordjevičevske Jugoslavije, partizanstva in titovske druge Jugoslavije, zato logično pri njem starih slovenskih vojaških izrazov ne najdemo. Tudi sicer se ni spuščal v tehniške podrobnosti tako oborožitve kot frontnega hrbtišča, vendar je dal v slikovnih prilogah obilo avtentičnih posnetkov, ki kar kličejo po izčrpniji strokovni obdelavi. Prav tako je Klavora uvidel, da brez obravnavanja širšega frontnega hrbtišča, tudi tistega na Kranjskem, ne more biti in je kar lep del besedila in dokumentacije namenil prav Bohinju, etapni postaji za avstrijsko obrambo Krnskega pogorja. Dolej enkratno je obdelana tudi dolina Baške grape z vitalno *Bohinjsko železnico*, po kateri so se stekali transporti orožja, municije in opreme ter hrane; nismo zasledili, da bi bile omenjene posebne avstrijske *Eisenbahn – Kompanien*, sestavljene v veliki meri iz železničarjev Slovencev, ki so skrbele za nemoten prevoz čim bližje fronti, v 11. soški bitki celo v ostrem artilerijskem ognju.

Takšnih ali drugačnih epizod, za katere vemo, jih je nič koliko in razumljivo ima Klavora pravico, da o njih razmišlja po svoje. Tudi epizoda z zaspalimi kraljevimi ogrskimi domobranci – *Honvédi* na Krnu je pri njem opisana drugače, oziroma naj je sploh ne bi bilo, in vendar mi je o njej natančno tako pripovedoval pokojni oče, ki je v dvajsetih letih služil pri kraljevih *Alpinih* kot podporočnik: italijanska alpinska organizacija je očitno poznala pravo resnico! Kritični smo na primer tudi do takšnih trditvev Klavore, da je bilo zavetje Krna ne vem kako pomembna pridobitev za Italijane. Predobro vemo, da so se avstrijske pozicije na odseku Veliki Lemež – Bogatin kar za nekaj kilometrov vbočile na gorskem brezpotju in da ta del bojišča poslej ni bil več kapitalnega pomena ne za italijanske ofenzive in ne za avstrijsko obrambo, saj je bila poslej največja dejavnost prav med morjem in Tolminom, seveda z izjemo 12. bitke.

Žal moramo biti kritični tudi zaradi uporabljenega znanstvenega aparata, oziroma zaradi načina njegove uporabe. Pri tako široko uporabljenih citiranih celih strani izvirnih tekstov bi bilo veliko lepše, če bi bil posamičen vir dosledno naveden v opombi pod črto ali na koncu slehernega poglavja. Viri so, resnici na ljubo, resda navedeni na koncu knjige, vendar na nekoliko nenavaden način: vsekakor bi radi videli abecedni vrstni red! Ko vendar nekoliko skrbneje pogledamo seznam natisnjenih uporabljenih del, z začudenjem opazimo, da nekaterih kapitalnih naslovov med njimi ni, na primer že kar slavne študije *Daskalovičeve* o »bitki kod Kaporeta« iz leta 1925 v cirilici, s kasnejšim natisom v latinici. Čudimo se tudi načina citiranja še slavnjega generalštabnega dela *Oesterreich – Ungarns letzter Krieg – OeUIK* v prevedenih izpisih nekega ljubitelja vojaške zgodovine, saj bi bil moral Klavora nedvomno sam še enkrat pregledati izvirmik in se na kraju in v času seznaniti s to izredno edicijo: kaj je sploh še vredno pisati o soški vojni, če že obstaja ta gigant v petnajstih delih!

Pisati o soški vojni je vsekakor vredno, tudi zato, da se ljudstvo izobražuje s preteklo zgodovino, ki zaradi političnih in ideoloških razmer polpreteklega časa ni mogla oziroma smela najti pot v ustrezne knjige, z nekaj redkimi in nevtralnimi pisanimi izjemami. Torej je zlasti v Klavorinem primeru več kot pozitivno, da naši ljudje vendar dobijo v roke primerno branje in se tako lahko izobrazijo tudi o tem segmentu narodove zgodovine. Klavora ima na voljo dve poti: ali čisto znanstveno ali čisto publicistično, z izbranim in izostrenim posluhom selektivnosti in didaktičnosti. S takšnim prenatrpanim pristopom po našem mnenju že drugič ni dosegel pravega namena, pregledno in komentirano predstaviti soško bojevanje. Lahko se odloči tudi za ločen topografski pristop, prav tako bi bila odlična edicija komentiranega topografskega albuma starih fotografij, kjer bi se sedanja prenasičenost materije porazgubila oziroma dobila svoj poseben čar. Vsekakor je dobro zastaviti povsem vojaško pisanje, saj je prav tega pri nas najmanj. O specialnih edicijah o orožju in tehniki ne kaže izgubljeni besed, so težke ob začetku in plodne na koncu. Zakaj avtor ne razmišlja o vojaških grobovih, o seznamih žrtev, o udeležencih, ljudeh? Videti je, da še vedno ostaja vpet v miselni vzorec, ki je doslej krojil način pisanja zgodovinskih del o soški vojni.

Last but not least, v novih demokratičnih razmerah kar nekaj preveč moti Klavorino poudarjanje, da je bila staroavstrijska vojska »tuja«; morda tako misli in občuti sam, vendar je bila staroavstrijska država s svojo vojsko za naš narod manj tuja, kot je bilo to v primeru kasnejše slovenske vpetosti v balkanska obzorja. Prav množica slovenskih soldatov na Soči, z javnimi besedili v našem jeziku na posamičnih velikih spomenikih in zlasti vojaških grobovih dovolj jasno nakazuje polinacionalno naravo habsburške države, kar se je še kako lepo zrcalilo prav v njenih oboroženih silah. Skrajni čas je že, da nehamo s pejorativnim prikazovanjem in razmišljanjem o tej stari državi, katere častni konstitutivni del so naši ljudje bili vse od poznega zgodnjega srednjega veka naprej. Če bomo poudarjali, da so spomeniki zlasti avstrijske strani na Soči »naši«, bomo še najbolj poskrbeli, da jih bo naš narod ponosno varoval tudi v prihodnje.

Davorin Vuga

Nadja Pahor Verri, *Oltre il filo. Storia del campo di internamento di Gonars 1941–1943*. Gonars: Biblioteca comunale »D. Di Bert«, 1993. 267 strani.

Med krajevno in splošno zgodovino nekih evropskih deželnih stvarnosti, ki so bile pred petdesetimi leti zaradi italijanskega imperializma hudo prizadete, spada tudi in to v polni meri sodobna zgodovina na tej in drugi strani Soče, torej zgodovina Primorske ali Julijske krajine v času od leta 1918 do leta 1945.

Zaradi Wilsonovih teorij in zaradi interesnih sfer, katerih črte so od daleč vlekli »veliki«, je bila v posmeh vsem pokritjem etnične stvarnosti z nacionalno državo, nagrajena italijanska želja po strateških mejah na razvodjih. Potem ko so najprej liberalne in nato fašistične vlade Kraljevine Italije bonificirale to odskočno desko proti balkansko – podonavskemu prostoru, so leta 1941 po podrobnih načrtih, ki so imeli svojo osnovo v filozofiji večvrednosti takratnih zmagovitih evropskih ideologij, napadli Kraljevino Jugoslavijo in si kljub prepovedi aneksij v času vojne, priključili Ljubljansko pokrajino ter jo razglasili za integralni del nononastalega imperija.

Vse grozote vojne vihre so se, kljub odsotnosti vodilnih slovenskih strank – ali pa celo z njihovo pomočjo, prej ali slej zgrnile nad slovenski narod. Po podatkih italijanskih raziskovalcev tega obdobja so italijanske oblasti za jugoslovanski odpor predvidele 202 taborišči, ki so bila v glavnem razporejena na severu Italije. Slovencem so bila namenjena taborišča, ki jih v glavnem pozna vsaka slovenska družina, saj so izgoni in deportacije zajeli veliko večino slovenskega prebivalstva, kar je zabeležilo tudi naše zgodovinopisje in veliko število memorialistike.

Furlanska vasica Gonars je tako ostala v našem zgodovinskem spominu kot simbol slovenskega odpora in kraj, ki je bil tesno povezan z obstojem našega naroda. Ker čas hitro briše sledi dogajanj, ki so bila tako težka za tukajšnje prebivalstvo, in ker se stramentalno skuša preformulirati vloga žrtve in krvnika v zadnji vojni, nam je knjiga Nadje Pahor Verri lahko kašpot pri ugotavljanju stanj, ki so prizadela velike sloje prebivalstva in ki so ostale težko zabeležene v narodovem spominu do današnjih dni.

V nekem smislu bi lahko delo Pahorjeve vključili v celebrativni tok italijanske historiografije zadnjih let, ki pospešeno izdaja dela s tovrstno tematiko ob jubilejih travmatičnih dogodkov, ki so pretresali Italijo pred petdesetimi in več leti. Delo Pahorjeve sestavlja več poglavji, med katerimi je uvodu prepuščeno, da razloži historični okvir, zaradi katerega je koncentracijsko taborišče v Gonarsu nastalo. Naslednje poglavje obravnava detajlirano strukturo lokacije in funkcioniranja taborišča. Avtorica se je pri ugotavljanju dejstev poslužila bodisi arhivskega gradiva, kot pričevanj še živih protagonistov in sicer z obeh strani. Mnoge priče so namreč še žive, kot npr. uradni zdravnik taborišča dr. Mario Cordaro, ki je na predstavitvi del ostal na isti valovni dolžini kot pred petdesetimi leti in še danes v zapornikih vidi le upornike, ki jih je doletela pravična kazen, in mnogi domačini, ki so kot koloni razumeli dejanske valence fašizma in so še danes prepričani v zgrešenost početja, ki je povzročalo toliko gorja.

Delo Nadje Pahor Verri odkriva italijanskemu bralcu ozadje neke avanture italijanske države, ki so v glavnem dokaj nepoznana pri tamkajšnjem prebivalstvu. Revizije historičnih stališč, ki marsikdaj hote mešajo vzroke in posledice napada na Jugoslavijo in kasnejših dogodkov leta 1945, postajajo nekakšen vsakdan v določenem italijanskem periodičnem tisku, ki so bili stalnica desnega zamegljevanja resničnih vzrokov imperialistične avanture, ki si jo je italijanska država privoščila na strani nacistične Nemčije. Čeprav je Gonars prekrila trava in danes le večje oko zazna zidove barak in tloris taborišča, ostaja spomin na to internacijsko postajo postopnega izničenja slovenskega naroda živ, ne le v zavesti tamkajšnjih ljudi, ki so kot moralno obvezo vzeli izdajo te odlične knjige, ampak tudi historikov in političnih sil, ki se v vsakodnevni konfrontaciji zavedajo, da sta italijanski in z njim evropski fašizem še izrazito prisotna bodisi v ideologiji kot v praksi velikih interesnih centrov moči.

Pahorjeva se v svojem delu ne spušča v vprašanja, ki so videti danes tako pomembna za politično in tudi vse bolj za historično sceno. Ne ukvarja se s problemi kolaboracije in celotne mreže njene podrasti, ki so tem represivnim strukturam nudile življenjski prostor za tako početje. Ne, z veliko mero potrpežljivosti se je avtorica spustila v tisti taboriščni vsakdan, ki ga vsak zapornik dobro pozna, v statistike prihodov in odhodov, v odnose med zaporniki in njihovimi pazniki, v tisto srž zapornikovega apatičnega pristanka na nasilno ustanovo, kot je lahko zapor, norišnica, bolnica ali taborišče, ki mu preprečujejo svobodo v uniformnih vsakodnevnih ritmih od štetja prisotnosti pa do delitve vsakodnevnega obroka. Iz te analize izhaja, da Gonars res ni bil uničevalno taborišče, kot je to bil deloma Rab ali pa nemška taborišča, da pa je povsem služil svojemu namenu, to je ustrahovanju prizadetega prebivalstva, čiščenju prebivalstva, ki je nudilo logistično podporo partizanskemu gibanju, eliminacija intelektualnega sloja ter navsezadnje »prepričevanju« nekaterih, da je bolje sodelovati kot umirati, kajti v Gonarsu, kot ugotavlja Pahorjeva, so res umirali.

Knjiga nudi italijanskemu bralcu dokajšnje možnosti za vpogled v genocidno politiko italijanskega fašizma na fronti Ljubljanske province oz. zasedenih slovenskih krajev. Od iredentističnih teženj pred prvo svetovno vojno do interventistične politike v letih 1915–1918, od raznarodovanja primorskih Slovencev do napada na Jugoslavijo, ter tri leta krvave rihte proti Slovencem so dokaz, da je Italija po poti nasilne asimilacije in iztrebljanja hotela napredovati tudi tja, kjer ji razlogi nacionalne države tega niso narekovali. V nepoboljšljivih sanjah po imperiju, ki naj bi segal do ruskih step, se je ta capasti imperIALIZEM ustavil že na ljubljanskem barju, z velikimi, prevelikimi žrtvami za tako majhen narod. Gonars ostaja tako pomnik nekaterim cikličnim željam nekaterih zavihkov italijanske države. Boljše poznanje tega obdobja na obeh straneh meje, predvsem pa tam, kjer so te želje v desnici, ki iz krvi kuje svojo bodočnost, vedno endemično prisotne do današnjih dni, je bil v uvodu deklariran cilj tega lepega projekta, ki ga je tržaška avtorica zelo dobro opravila. Dejstvo je, da je »Oltre il filo« še vedno lahko druga žica in za njo spet druga, brez konca in da si je treba vedno prizadevati, da ne bi zrasla nikdar ne prva ne zadnja bodeča žica, simbol sramote v središču Evrope.